

על החמץ והיצר הרע

ברשימתי ל'שבת הגדול' אשתקד, עמדתי על מצוות בדיקת החמץ וביעורו בערב פסח. טענתי שם, שלפנינו תיאטרון המסתיר משמעות סמלית. השאור שבעיסה, החמץ, הוא סמלו של היצר הרע, המסתתר בחורים ובסדקים של תודעתנו, כשלפעמים אין אנו מודעים למלכודות שהוא טומן לרגלינו.

האם מכירים אנו את היצר הרע? בסיפור "פת שלימה" אשר בספר המעשים, השיב ש"י עגנון בחיוב: "מכירי הוא, מן המיוחדים שבמכירי... אפשר שמיום שעמדתי על דעתי מכירו אני, ולא אפריז אם אומר שמיום שאני מכיר אותו לא פסקה אהבתנו". היצר הרע מיוצג בסיפור זה בדמותו של מר גרסלר, ש"טרח עמי והיה מראה לי כל מיני תענוגים". גרסלר זה הוא ה-Id שבתוכנו, ה"סתמי" של פרויד, המפתה הקלאסי, הממונה על התאוה והפועל על פי עיקרון העונג. אולם, האמנם רק יצר אחד שוכן בחורים ובסדקים של תודעתנו? אולי מסתתרת שם קואליציה של יצרים, בעלי אסטרטגיות וטקטיקות שונות. בעקבות מלחמת העולם הראשונה גילה פרויד להפתעתו, יצר-רע נוסף, ה-tanatos, יצר המוות, השואף לכיליון. שני יצרים אלה מככבים במסורת היהודית לדורותיה. אולי יש גם שלישי? אכן, ר' צדוק הכהן מלובלין, ההוגה החסידי הרדיקלי דיבר על שלושה יצרים בסיסיים, "שורשי הטומאה" (תקנת השבים, וי). ר' צדוק זיהה אותם עם "הקנאה והתנאה והפגוד" שלפי רבי אלעזר הקפר (אבות ד, כא), "מוציאין את האדם מן העולם". כמה שהדברים נכונים! עדות לכך מצוי בעובדה שהאנושות הייתה זקוקה לשלושה תיאורטיקנים שונים כדי להסביר את מעלליו של היצר הרע: מרקס לקנאה (הכלכלית), פרויד לתאוה, ואדלר לכבוד.

ה-Id וה'עוד'

החמץ מסמל את היצר הרע בכללותו, אך בעיקר את הכבוד, דהיינו את הנרקסיזם, הגאווה, האגו המתנפח והיוהרה הטופחת. אולם, אם כך הם פני הדברים, מדוע שבע שבועות מאוחר יותר, בחג השבועות חייבים אנו להקריב את קרבן שתי הלחם. דווקא קרבן חמץ! כאילו, להחזיר את הלגיטימציה ואת הכבוד האבוד לחמץ?

כדי להבין זאת חייבים אנו לחשוף, פרצוף רביעי של היצר, האחראי גם הוא לטרגדיה האנושית. לפי ר' צדוק (פרי צדיק לט"ו באב, א) זאת "קליפת עמלק... שמשליך עצבות... על האדם". הנפש האנושית הופכת לפעמים למטוטלת המתנדנדת בין גאווה לעצבות. הגאווה מכניסה אותנו למננה, העצבות לַדְּפָרְסִיָה, דיכאון וייאוש. וכפי שלימד אותנו הרמב"ם, באופן פרדוכסלי, כדי להגיע לשיווי המשקל בין הקטבים השונים, כדי לנצח את המרה השחורה שהיצר

הרע מטיל עלינו, חייבים אנו להיזקק לחמץ, לשמינית שבשמינית של גאוה, גאוות הדברים הטובים שבתוכנו.

זאת הייתה גישתו של רבי נחמן מברסלב, אשר ציווה עלינו להלחם ללא הרף נגד העצבות והמזוכיזם (ליקוטי מוהר"ן, רפב): "דע כי צריך לדון את כל אדם לכף זכות... צריך לחפש ולמצא בו איזה מעט טוב, שבאותו המעט אינו רשע... וזה בחינת (תהלים ל"ז): "וְעוֹד מִעַט נֶאֱמַר וְרַע...". אנו חייבים לחפש את ה'עוד', את הנקודות הטובות שבכל אדם ולהשתדל ללמד עליו זכות, אולם גם על עצמנו. 'ואהבת לרעך כמוך', "כמוד" הוא תנאי פסיכולוגי, גם את עצמנו, "על ידי שאינו מניח להפיל את עצמו... במה שמחפש ומבקש ומוצא בעצמו איזה נקודות טובות ומלקט ומברר אלו הנקודות טובות, מתוך הרע והפסולת שבו". זה ה'עוד' שבתוכי, אותן נקודות טובות ש'עוד' יש בי. אנו חייבים לשמור מהגאוה שמינית שבשמינית ולטהר אותה, כדי להילחם נגד סכנת המזוכיזם האורבת לנו מבפנים. וכך מוסר לנו ר' נתן תלמידו וסופרו של רבי נחמן: "והזהיר רבנו ז"ל ... כי הוא יסוד גדול לכל מי שרוצה להתקרב להשם יתברך, ולבל יאבד עולמו לגמרי חס ושלוש... מחמת שרואים בעצמם גודל קלקולם שקלקלו מעשיהם כל אחד כפי מה שיודע בעצמו את נגעי לבבו ומכאוביו, ומחמת זה הם נופלים בדעתם, ורובן מייאשים עצמן לגמרי... ואינם עושים אפילו מה שהיו יכולים לעשות עדיין... והעצבות והמרה-שחורה שנופל עליו על ידי זה, הכל הוא רק מעשי הבעל-דבר", דהיינו השטן שהוא היצר הרע. וכך נצטוונו בספר תהלים (קד, לג): "אֲזַמְרָא לֹא-לֵהי בְּעוֹדִי" ב'עוד' שקיים בתוכנו.

המאבק בחמץ בפסח מסמל את הדרישה להיטהר מהגאוה, מהאגוצנטריות המתנפחת ומהיוהרה הטופחת, מהרצונות המעוותים והרגשות ההרסניים. אך הקרבת 'שתי הלחם' בשבועות מלמדת אותנו שאנו חייבים בשמינית שבשמינית של גאוה, הגאוה המטוהרת על ה'עוד' שבתוכנו.

הלב השבור והשלם

כאנשים כך גם הפתגמים ואמרות הכנף תלויים במזל. לפעמים הם נעקרים ממקורם, מתגלגלים ומשתנים, זוכים לרייטינג או נשכחים. לעתים הם מעוותים, ופעמים רבות בלתי מובנים. אמרה חסידית אחת זכתה בצדק לפופולריות רבה, תוך שהיא נתלשה ממחברה. כוונתי לאמרה השגורה: "אין דבר שלם יותר מלב שבור". בטקסט חסידי (קול מבשר על תהלים קמ"ז) היא מובאת בשלמותה בשמו של ר' שמחה בונם מפרשיסחא (או פשיסחא), רבו של הרבי מקוצק: "ואומרים בשם הרבי רבי בונם זצ"ל, שמרגלא [מרגלית] בפיו לומר: "אין דבר שלם יותר - מלב נשבר, אין דבר ישר יותר - מסולם עקום, ואין דבר עקום יותר - מפתגם ישר". רבי שמחה בונם החכם לימד אותנו על הסכנה שבמחשבה התמימה המתעלמת מהפרדוכסליות של המציאות. הסולם המונח באופן ישר במקביל לקיר, אינו יכול להוות משענת לעלות בו. הפתגם הישר (תרגום מהידיש: אגלייך-ווערטעל), אמרת הכנף "החינוכית" לכאורה, היא פעמים רבות מדי ביטוי לצניניות ולייאוש המוסרי והקיומי של אומרם, או מהווה חץ רטורי מורעל לפגוע בזולת. דומה לכך היא הפרדוכסליות שבלב השבור, המאפשר לפעמים לתפוס מה באמת חשוב בחיים, להבין את הסובל ולהזהות אתו ולנסות להקן את המעוות. לב האבן חייב להפוך ללב בשר. אלא שהרבי הוסיף

מימד נוסף, בפרשו את הפסוק בתהלים (קמג, ג): "הֲרָפָא לְשֹׁבְרֵי לֵב וּמַחְפֵּשׁ לְעֲצָבוֹתָם" (תהלים קמ"ז ג). והלוא "לכאורה, אם הוא [הקב"ה] מרפא, שוב אין כאן לב נשבר?" שואל הרבי. והוא עונה: "שמרפא לב נשבר - שלא יהיה בעצבות": "וּמַחְפֵּשׁ לְעֲצָבוֹתָם".

החסידות למדה אותנו שהעצבות מונעת את אפשרות התשובה. לכאורה מכוונים דברים אלה רק אל המאמינים. אליבא דאמת, הם פונים לכל אדם. אכן נשבר הלב בגלל טרגדיות שאין באפשרותינו למנוע. אולם, לפעמים הוא נשבר בגלל מעשינו. אין צדיק בארץ שלא שגה וטעה בהחלטותיו. או אז, אסור לו לתת לעצבות להשתלט עליו. זוהי מלכודת איומה של "הבעל דבר", היצר הרע, מעגל מכושף בו האָגֶל על העבר הורס את העתיד; לא העתיד המושלם של האשליות, אלא העתיד הטוב ביותר בין העתידים האפשריים. גם כאן חייבים אנו "לחזור בתשובה", ואולי אף להאמין באמונה תמימה ומיסטית שמשגיאותי ניתן לבנות עולם טוב יותר, כצייר אומן המתוקן שרבוט של תוהו, מוסיף לו קווים וצבעים, והופך אותו ליצירת אמנות חדשה. זה סוד התיקון.

גם על הלב השבור מוטלת מצווה וחובה גדולה: להיות בשמחה. ואולי עלינו להיות מציאותיים, קצת בשמחה. וכך מוסיף רבי שמחה בונם במקום אחר: "שצריך בודאי לב נשבר, אך שצריך להיות שלם גם כן, ושניהם יהיו יחדיו תואמים - שבור ושלם". (רמתים צופים, ה, יא). השבירה של התוהו, והשלמות של התיקון.